

Tadeusz Oracki

Jan Schreiber (Szreiber) 1901-1950 : przyczynek do biografii

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-3, 333-339

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Oracki

Jan Schreiber (Szreiber) 1901—1950. Przyczynek do biografii

Wyjątkowo bogaty, ale jednocześnie tragiczny życiorys Jana Schreibera nie doczekał się dotąd naukowego opracowania¹. A przecież Schreiber zaliczany jest do czołowych działaczy ruchu polskiego w Niemczech okresu dwudziestolecia międzywojennego na terenie Warmii, Powiśla, Śląska Opolskiego i Berlina. Po 1945 r. należał do tych działaczy Związku Polaków w Niemczech, którzy podjęli pracę na rzecz nowego państwa polskiego sprawując funkcje w administracji oraz w organizacjach politycznych i stowarzyszeniach społecznych. Złożyło się na taką sytuację kilka przyczyn. Mimo istnienia gruntownych publikacji na temat ruchu polskiego w Niemczech², brak jednak dokładniejszego opracowania dotyczącego politycznych, społecznych i personalnych konfliktów istniejących wewnątrz tego ruchu w powiązaniu z polityką państwa polskiego i niemieckiego. I tak np. nie została dostatecznie wyjaśniona przynależność Schreibera i jego rola w grupie działaczy, którzy w 1924 r. zgłosili wotum nieufności wobec Jana Baczewskiego³. Po wojnie, o Schreiberze, przewodniczącym Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Sztumie, więzionym przez służbę bezpieczeństwa, nie można było napisać prawdy, a i obecnie, mimo różnych prób, nie udało się dotrzeć do jego akt personalnych, które albo zaginęły (?), albo nie ma zgody na ich udostępnienie⁴.

Hieronim Jan Schreiber⁵ urodził się 20 października 1901 r. w Mikołajkach

1 Artykuł został przygotowany na podstawie materiałów zebranych przez autora w związku z opracowaniem biogramu Jana Schreibera dla *Polskiego słownika biograficznego*. Biogramy Jana Schreibera znajdujące się w moich słownikach: *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla od połowy XV w. do 1945 r.*, Warszawa 1963; *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 r.)*, Warszawa 1983 wymagają, niestety, wielu uzupełnień, a częściowo także sprostowania kilku nieścisłości.

2 W. Wrześciński, *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920—1939*, Poznań 1963, wyd. II, Olsztyn 1973; tenże, *Polski ruch narodowy w Niemczech 1922—1939*, Poznań 1970, wyd. 2, Wrocław 1993; A. Poniątkowska, *Polacy w Berlinie 1918—1945*, Poznań 1986.

3 W. Wrześciński, *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920—1939*, wyd. II, Olsztyn 1973, s. 116.

4 W sprawie Jana Schreibera autor zwracał się w latach 1991—1993 do Urzędów Wojewódzkich w Elblągu i Gdańsku, które oświadczyły, że akt personalnych wymienionego nie posiadają. Nie ma ich także w Archiwum Państwowym w Elblągu (z siedzibą w Malborku) i w Archiwum Państwowym w Gdańsku, choć wiadomo, że podczas urzędowania (1945—1948) Schreiber przesyłał swoje ankiety do Gdańska i tam właśnie znajdowała się jegoteczka personalna. Skromne i bardzo ogólnikowe informacje uzyskano w Urzędzie Miasta i Gminy w Sztumie (pismo z dn. 25 IX 1991, nr OR I 1128/25/91). Autora nie dopuszczono do archiwum Urzędu Ochrony Państwa w Gdańsku. Zarówno Ministerstwo Sprawiedliwości (pismo KD III 1260/1155/92), jak i Urząd Ochrony Państwa w Warszawie (pismo Ec—96/91) poinformowały mnie, że nie posiadają dokumentów dotyczących Jana Schreibera. Podobnie odpowiedziały inne instytucje: Główna Komisja Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu — Instytut Pamięci Narodowej, Okręgowa Komisja w Gdańsku (Pismo nr OK-Gd. 234/16/92) oraz Centralny Zarząd Zakładów Karnych — Ministerstwo Sprawiedliwości (pismo L.dz. NOP—244/93). Prezes Sądu Wojewódzkiego w Gdańsku w piśmie skierowanym do mnie dn. 24 IX 1991 stwierdzał w związku z Janem Schreiberem m.in.: „Zarejestrowany jest jedynie w skorowidzu pod numerem KO 270/49 w Sądzie Wojewódzkim, lecz zarówno Wydział IV Karny Sądu Wojewódzkiego, jak i archiwum repertorium KO nie posiada”.

5 Schreiber nigdy nie używał imienia Hieronim, które nie figuruje w aktach Urzędu Stanu Cywilnego

Pomorskich koło Sztumu, w zamożnej rodzinie chłopskiej. Był jednym z ośmiorga dzieci Franciszka Ksawerego Schreibera (1846—1914) i jego pierwszej żony, Antoniny z Pałczyńskich (1866—1902)⁶, właścicieli około 300 mórg pól i lasów oraz cegielni w Mikołajkach Pomorskich⁷. Ojciec pochodził z zasiedziałej już w XVIII w. w powiecie sztumskim zamożnej rodziny chłopskiej, o czym świadczą zachowane akta ziemskie⁸. Matka urodziła się w Gościeradzu koło Koronowa (woj. bydgoskie), również w zamożnej rodzinie chłopskiej. W drugiej połowie XIX w. Schreiberowie podkreślali swoje polskie pochodzenie, o czym świadczy m.in. działalność stryja Jana, ks. dr. Feliksa Schreibera⁹. W okresie międzywojennym sześć osób z tej rodziny należało do Związku Polaków w Niemczech¹⁰.

Po śmierci rodziców, młodego Jana wychowywały ciotki¹¹. Po ukończeniu szkoły ludowej kształcił się w kilku gimnazjach niemieckich, m.in. w Malborku (Königliches Gymnasium Marienburg), w Gimnazjum Chełmińskim (tu spędził dwa lata szkolne: 1913/1914 i 1914/1915) oraz w tzw. wyższej szkole dla chłopców w Ornece (Knabenschule in Wormditt)¹², wszędzie podając jako ojczysty — język polski. Już po zakończeniu wojny światowej studiował prawo i ekonomię w Wyższej Szkole Handlowej, prawdopodobnie we Wrocławiu lub Berlinie. W okresie przedplebiscytowym przebywał na Powiślu (początek 1920 r.) będąc członkiem grupy młodzieży ochraniającej wiec i zebrania polskie. Krótko był nauczycielem w Katowicach, a w okresie plebiscytu na Górnym Śląsku (1921) działał na tym terenie jako członek Związku Nauczycieli Górnoślązaków¹³.

Do pracy w ruchu polskim w Niemczech zaangażował go Jan Baczewski, wówczas członek Rady Naczelnej i kierownik IV Dzielnicy Związku Polaków w Niemczech oraz prezes Związku Polskich Towarzystw Szkolnych w Niemczech. Odtąd Schreiber związał się z Baczewskim i utrzymywał z nim kontakty jeszcze po 1945 r.¹⁴

W okresie od 3 listopada 1923 (tj. od utworzenia organizacji) do 29 września 1924 r. Schreiber był prezesem Rady Wykonawczej Związku Towarzystw Młodzieżyw Prusach

w Sztumie (wystawionych po 1945 r.). Jedyne w akcie urodzenia z 1901 r. wpisano oba imiona: Hieronim i Jan (Odpis skrócony aktu urodzenia wystawiony przez USC w Mikołajkach Pomorskich 1 IV 1992 według aktu urodzenia nr 51/1901). Przed 1939 r. podpisywał się wyjątkowo jako Schreiber, choć zarówno w dokumentach urzędowych, jak i w prasie polskiej sprzed 1939 r. występują obie formy nazwiska: Schreiber oraz Szreiber. Dopiero od 1945 r. podpisywał się wyłącznie jako Szreiber. W dokumentach urzędowych (sporządzonych po 1945 r.) figuruje przeważnie jako Szreiber (wyjątkowo i błędnie: Szrajber), w opracowaniach historycznych z zasady jako Schreiber.

6 S. Flis, *Inwentaryzacja dawnych napisów polskich na Powiślu Sztumskim* (2), Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1958, nr 4, s. 414, Odpis skrócony aktu urodzenia Hieronima Jana Schreibera, sporządzony przez USC w Mikołajkach Pomorskich 1 IV 1992 — w zbiorach autora.

7 Według informacji nadesłanej autorowi przez Urząd Miasta i Gminy w Sztumie, dn. 25 IX 1991 (nr pisma OR.1.1128/25/91).

8 Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku. Sąd Obwodowy w Sztumie (lata 1772—1945), sygn. 2529 I, 2794 IV (Inwentarz 196).

9 T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku*, s. 281.

10 B. Łukaszewicz, W. Wrześniński, *IV Dzielnica Związku Polaków w Niemczech 1922—1939 (w 60 rocznicę powstania)*, Olsztyn 1982, s. 150.

11 W okresie międzywojennym ciotki Jana wraz z jego starszym bratem, Stanisławem, zarządzały majątkiem. Stanisław ukończył studia rolnicze w Niemczech, był działaczem Związku Polaków na Powiślu. Zginął zamordowany przez Niemców w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. Dodać trzeba, że Schreiberowie znani byli ze swej propolskiej działalności i cieszyli się uznaniem nie tylko miejscowej ludności, ale i władz polskich. Wicekonsul konsulatu RP w Kwidzynie, Stanisław Kosina, podczas konferencji konsularnej w Olsztynie (w październiku 1931 r.) domagał się przyznania w pierwszej kolejności Schreiberom pożyczki hipotecznej w wysokości 30 tys. marek, gdyż z powodu zadłużenia groziła im licytacja; zob. M. Szostakowska, *Konsulaty polskie w Prusach Wschodnich w latach 1920—1939*, Olsztyn 1990, s. 74.

12 Według informacji Antoniego Spandowskiego z Warszawy i Archiwum Państwowego w Toruniu, Akta Gimnazjum Męskiego w Chełmnie, Schüler Album, vol. V, sygn. 382, ss. 262—263 (poz. 5754).

13 Archiwum Państwowe w Katowicach, Komitet Plebiscytowy nr 152, k. 8. Informacja uzyskana dzięki uprzejmości Śląskiego Instytutu Naukowego im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach.

14 W świetle powyższego zaskakuje fakt, iż Jan Schreiber znalazł się w grupie działaczy polskich (obok Józefa Nikielewskiego, Gustawa Leydinga-juniora, Antoniego Szajka, Pawła Sowy, Konstantego Biegały i Augustyna

Wschodnich, a na zjeździe delegatów w Olsztynie (25 kwietnia 1925) przyznano mu honorowe członkostwo związku¹⁵. W tym samym czasie był już członkiem Związku Polaków w Niemczech (nr legitymacji 4904) i współzałożycielem Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Rolnik” w Olsztynie (1925); prezesował oddziałowi Towarzystwa Młodzieży i Kółku Śpiewaczemu w Mikołajkach Pomorskich.

Świetny organizator, wyróżniający się w pracy z młodzieżą, zwrócił na siebie uwagę Jana Baczewskiego, który sprowadził go do centrali w Berlinie. Początkowo Schreiber pracował jako urzędnik w założonym i kierowanym przez Baczewskiego Związku Polskich Towarzystw Szkolnych w Niemczech (z siedzibą w Berlinie)¹⁶, potem jako członek zarządu, wreszcie kierownik Wydziału Organizacyjnego.

W okresie od końca lutego 1931 do 11 lipca 1933 r. był Schreiber kierownikiem (w dokumentach nazywany jest także dyrektorem) Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego na Śląsk Opolski z siedzibą w Opolu¹⁷. Był to najbardziej pracowity okres w życiu Schreibera, który położył niewątpliwe zasługi jako organizator szkół i przedszkoli oraz życia kulturalno-oświatowego ludności polskiej na Opolszczyźnie. Wielokrotnie, wspólnie z Janem Baczewskim i Pawłem Kwoczkim, spotykał się z nadprezydentem rejencji, Hansem Łukaszkim, w sprawie otwarcia gimnazjum polskiego w Bytomiu, co zostało uwieńczony sukcesem (szkołę tę otwarto 8 listopada 1932 r.)¹⁸.

Na zjazdach Polaków Śląska Opolskiego kilkakrotnie referował sprawy szkolnictwa polskiego, czynił skuteczne starania o uruchomienie prywatnych szkół i przedszkoli polskich. Niewiele urzędował w swym biurze; przede wszystkim podróżował po terenie Opolszczyzny, przemawiał na różnych uroczystościach (głównie szkolnych), organizował konferencje (m.in. w sprawach oświaty pozaszkolnej), wszędzie zdobywając szacunek i uznanie¹⁹. Brał czynny udział w życiu kulturalnym Polaków, uczestnicząc lub organizując zebrania rolników, zespołów teatralnych i śpiewaczych. Na terenie Opolszczyzny rozpoczął akcję zmierzającą do zakładania Uniwersytetów Ludowych²⁰. Według opinii Poselstwa Polskiego w Berlinie Schreiber był „jednym z najdzielniejszych pracowników Związku”²¹. W tym czasie Schreiber, przeważnie nie podpisując swych tekstów, sporo drukował, głównie na łamach opolskich „Nowin Codziennych”, gdzie m.in. ukazał się jego referat *Szkolnictwo polskie na Śląsku Opolskim* (1931, nr 84

Steffena), którzy w okresie wyborów do sejmu pruskiego wyrazili 13 IV 1924 r. wotum nieufności wobec Jana Baczewskiego, por. W. Wrzesiński, *Ruch polski*, wyd. II, s. 116.

15 Ibidem, ss. 101—103; A. Gąsiorowski, *Młodzież polska Prus Wschodnich 1919—1939*, Olsztyn 1989, s. 63, 76, 81, 82, 120 i n.; *Życie Młodzieży*, 1924, nr 2 (informacja o odejściu Schreibera ze stanowiska prezesa Rady Wykonawczej Związku Towarzystw Młodzieży w Prusach Wschodnich).

16 J. Baczewski, *Wspomnienia Warmiaka*, Warszawa 1961, s. 144, 275. Tu różna pisownia nazwiska: Szrajber (s. 144) i Szreiber (275). Błędem tym obciążyć należy wydawców pamiętnika Baczewskiego, redaktorów: Kazimierza Bidakowskiego i Tadeusza Kajana.

17 Dokumentacja pracy Schreibera na tym stanowisku znajduje się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Konsulat RP w Opolu, sygn. 80, ss. 1—3 (mikrofilm B-481); sygn. 95, ss. 190—191, 231—232, 234—236, 345—346, 374, 385—386, 426—429 (mikrofilm B-96). Informacje uzyskane dzięki uprzejmości mgr. Andrzeja Olszowskiego z Instytutu Śląskiego w Opolu.

18 J. Lubos, *Dzieje polskiego gimnazjum w Bytomiu w świetle dokumentów i wspomnień*, Katowice 1961, s. 19, 24, 26—34, 38, 121, 209.

19 T. Musioł, *Szkolnictwo polskie w rejencji opolskiej 1919—1939*, Katowice 1964, s. 127, 152, 254; J. Rozeński, *Moja praca na Śląsku Opolskim*, *Kwartalnik Opolski*, 1960, nr 2, ss. 185—195. Krótkie informacje prasowe o działalności Schreibera w opolskich „Nowinach Codziennych”: 29 I 1931, nr 22, s. 4; 15 II 1931 nr 36; 22 II 1931, nr 42, s. 7; 15 IV 1931, nr 84; 16 IV 1931, nr 85; 26 IV 1931, nr 94; 30 IV 1931, nr 97; 2 V 1931; 19 V 1931, nr 112, s. 5; 30 V 1931, nr 121.

20 Archiwum Państwowe w Katowicach, Nadprezydentura 143—145; Polonia, 1931, nr 2307, s. 6; 1932, nr 2729, s. 8; *Nowiny Codzienne*, 1932, nr 19, 53, 266; 1933, nr 40, 63, 64. Informacje powyższe zawdzięczam mgr. Stefanowi Gądzcie ze Śląskiego Instytutu Naukowego im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach.

21 Pismo Eugeniusza Zdrojewskiego do konsula RP w Bytomiu — AAN, Konsulat Generalny w Opolu, sygn. 95, s. 190.

z 15 kwietnia i nr 85 z 16 kwietnia). Działal w chorze mieszanym „Lutnia”, a od czerwca 1931 r. był prezesem chóru męskiego w Opolu, a nadto członkiem Rady Naczelnej Związku Polskiej Młodzieży Katolickiej na Śląsku Opolskim oraz członkiem honorowym Związku Akademików Górnoślązaków „Silesia Superior” we Wrocławiu.

Wszeczhronną działalnością Schreibera interesowały się także władze niemieckie. Był śledzony przez tajną policję, wielokrotnie zatrzymywany i rewidowany, a 30 marca 1933 r., będąc służbowo w podróży, został napadnięty w Białej i pobity przez bojówkę hitlerowską SA.

Od 1930 r. rozpoczęły się tarcia i konflikty między Związkiem Polaków w Niemczech (którym kierował dr Jan Kaczmarek) a Związkiem Polskich Towarzystw Szkolnych (kierowanym przez Jana Baczewskiego) o prymat w ruchu polskim²². W gronie stronników Baczewskiego znalazł się Schreiber, którego konsul Leon Malhomme określił jako „najwybitniejszą jednostkę opozycji”²³.

Ofiarą tych rozgrywek padł m.in. Jan Schreiber, którego zwolniono ze stanowiska w Opolu, mimo że miał kilkuletnią umowę z Polsko-Katolickim Towarzystwem Szkolnym, któremu prezesował ks. Czesław Klimas. Towarzystwo nie miało własnego budżetu i było subsydiowane przez Związek Polaków w Niemczech, który odmówił dotacji²⁴. Warto dodać, że decyzji o odwołaniu Schreibera sprzeciwiała się miejscowa ludność polska, u której zdobył szacunek i uznanie. Pozytywną opinię wystawił mu także ówczesny prezes I Dzielnicy Związku Polaków w Niemczech (obejmującej Śląsk Opolski i Dolny Śląsk z Wrocławiem) — ks. Karol Koziółek²⁵.

Ponieważ Schreiberowi nie wypłacono poborów za ostatnie trzy miesiące (lipiec, sierpień, wrzesień 1933), adwokat Kwoczek zwrócił się w jego imieniu do Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego w Opolu o zapłatę 1500 marek²⁶. Gdy interwencja nie przyniosła rezultatów, Schreiber wystąpił do sądu o zapłatę zaległej pensji i uzyskał wyrok uwzględniający jego roszczenia, jednak egzekucja nie została wykonana.

Z powodu bezkompromisowości, antysanacyjnych poglądów, ale i nieustępliwości w realizacji swych ambitnych planów politycznych — 28 czerwca 1933 r. został zwolniony ze wszystkich stanowisk w ruchu polskim Jan Baczewski. Baczewski — działacz polityczny o wyjątkowym temperamencie — nie pogodził się z tą sytuacją i jesienią 1933 r. przystąpił do organizowania opozycyjnej wobec Związku Polaków w Niemczech organizacji pod nazwą Polsko-Narodowa Partia w Niemczech. W skład Komitetu Organizacyjnego weszli oprócz Baczewskiego Jan Schreiber i Szczepan Kurnikowski. Mające się odbyć w listopadzie 1933 r. zebranie powołujące tę organizację (projekt Baczewskiego poparło kilkunastu działaczy polskich w Niemczech) zostało udaremnione przez dyplomację polską²⁷.

W 1934 r., na krótko, Schreiber objął stanowisko sekretarza Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego w Bytomiu; pracował także w Banku Ludowym w Bytomiu. W czerwcu 1934 r. bezskutecznie ubiegał się w konsulacie polskim w Opolu o bezpłatną i wielokrotną wizę na okres trzech miesięcy. Prośbę swą motywował koniecznością odbycia podróży w celach handlowych i odwiedzenia siostry, Marii Kłosowej, zamieszkałej w Starym Wiecu w pow. kościerskim; pisał także, iż z wizy korzystał przez

22 W. Wrześniński, *Polski ruch narodowy w Niemczech*, s. 238.

23 A. Poniatowska, op. cit., s. 175.

24 P. Kwoczek, [*Wspomnienia*], w: *Wspomnienia Opolan*, pod red. A. Glińskiej, K. Malczewskiego i A. Palosza, Warszawa 1965, s. 215, 217, 219, 222—224.

25 AAN, Konsulat Generalny w Opolu, sygn. 95, k. 231—232.

26 AAN, Konsulat Generalny RP w Opolu, sygn. 95, k. 140, 202—204, 228 (mikrofilm B-496).

27 A. Poniatowska, op. cit., ss. 192—193.

czternaście lat, tj. od 1920 do 1934 r. Mimo to, już 14 lipca z Poselstwa RP w Berlinie nadeszła odpowiedź odmowna²⁸.

Przez pewien czas Schreiber pracował w polskich instytucjach bankowych i gospodarczych w Niemczech. Z obawy przed grożącym mu ze strony hitlerowców aresztowaniem, w 1938 r. przekroczył nielegalnie granicę i przebywał m.in. u swych krewnych w Piasecznie koło Gniewa oraz w Starym Wiecu, pow. kościerski²⁹.

Po wybuchu wojny, pod zmienionym nazwiskiem, tułał się w Siemiatyczach, Białej Podlaskiej (tu był zatrudniony w tartaku współpracując jednocześnie z Armią Krajową), Radzyniu i Międzyrzecu Podlaskim. W końcu 1944 r. był więziony przez kilka miesięcy przez NKWD w Lublinie. Zwolniony w 1945 r., przybył do Sztumu i rozpoczął aktywną działalność polityczną i społeczną; był wówczas właścicielem piętnastohektarowego gospodarstwa rolnego w Mikołajkach Pomorskich. Odtąd podpisywał się wyłącznie spolszczoną formą swego nazwiska — „Szreiber”. 14 listopada 1947 r. zawarł związek małżeński z Heleną Zofią z domu Okonek (ur. w 1916), z którą miał syna, Andrzeja Jana (ur. w 1948)³⁰.

Po wojnie Schreiber związał się z ruchem ludowym. Był współorganizatorem i prezesem Powiatowego Komitetu Stronnictwa Ludowego (od sierpnia 1945 do marca 1946 oraz od listopada 1946 do października 1948) i Polskiego Stronnictwa Ludowego (od lipca do listopada 1946) w Sztumie³¹. W 1946 r. był wysuwany jako kandydat na posła z ramienia PSL, ale z powodu przynależności do tej organizacji został aresztowany i uwięziony. Po zwolnieniu powrócił do SL i nadal pełnił wszystkie funkcje³². Od listopada 1945 r. był radnym Miejskiej i Powiatowej Rady Narodowej w Sztumie oraz delegatem PRN do gdańskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej. W okresie od grudnia 1945 do października 1948 r. pełnił funkcję przewodniczącego Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Sztumie³³. Na tym ostatnim stanowisku dał się poznać jako dobry organizator znający miejscowe stosunki oraz nieustępliwy rzecznik praw ludności miejscowego pochodzenia, broniąc jej przed szykanami, a nawet grabieżami, których dopuszczali się funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa i żołnierze radzieccy. Wielu mieszkańcom Powiśla Sztumskiego wystawiał zaświadczenia potwierdzające ich przynależność do narodowości polskiej przed rokiem 1945³⁴. Czynny w tzw. akcji repolonizacyjnej — utrzymywał stałe kontakty ze swym byłym przełożonym, a od 1947 r. posłem do

28 AAN, Konsulat Generalny RP w Opolu, sygn. 95, k. 386, 387, 407—414 (mikrofilm B-496).

29 Informacje dotyczące biografii Jana Schreibera w latach 1938—1945 uzyskano od jego siostry, Zdzisławy Nowak, zamieszkałej w Gdyni.

30 Odpis skrócony aktu małżeństwa J. Schreibera z H. Okonek. Odpis skrócony aktu urodzenia Andrzeja Jana Schreibera. Oba dokumenty, wystawione przez Urząd Stanu Cywilnego w Sztumie (dn. 11V1992), w posiadaniu autora. Pięć fotografii przedstawiających Jana Schreibera znajduje się w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, sygn. I O/S-3, I-O/B-9.

31 Archiwum Państwowe w Gdańsku, Urząd Wojewódzki w Gdańsku 1945—1950, Sprawozdania sytuacyjne Starostwa Powiatowego i Pełnomocnika Obwodu w Sztumie 1945—1950, nr zespołu 1164, sygn. 87, k. 46, 58; Sprawozdania z dokonanych inspekcji Starostwa i Wydziału Powiatowego w Sztumie, sygn. 787, 780, 790, passim; Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego, sygn. 1646(HW) 1967; J. Zimochocki, *Kształtowanie się władzy ludowej w pow. sztumskim w latach 1945—1947*, Gdańsk 1967 (mps pracy magisterskiej, WSP w Gdańsku), s. 24, 58, 77, 79, 83, 84, 103.

32 Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, Starostwo Powiatowe w Sztumie, Referat Społeczno-Polityczny, Sprawozdania Sytuacyjne, Zespół 75, jednostka 31, k. 61—66, 85—89, 95—99, 122—124; jednostka 32, k. 12, 47, 72, 83, 91, 135.

33 Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy oraz Starostwo Powiatowe w Sztumie 1945—1949, Zespół 74, jednostka 39, k. 2—108, passim; jednostka 5, k. 36 (wypełniona przez Schreibera ankieta personalna z jego podpisem), k. 96, 99; jednostka 59, k. 1—146, passim.

34 Kopie wielu takich zaświadczeń zachowały się w Archiwum Państwowym w Elblągu z siedzibą w Malborku, w zespole akt: Powiatowa Rada Narodowa w Sztumie, sygn. 74, jednostka 2, k. 172; jednostka 3, k. 78, 158, 216 i n.

Sejmu Ustawodawczego, Janem Baczewskim, którego zapraszał na różne oficjalne uroczystości do Sztumu.

Osobny rozdział biografii Schreibera to jego działalność w Polskim Związku Zachodnim. Był założycielem i prezesem oddziału PZZ w Sztumie (1946), członkiem Zarządu Okręgowego w Gdańsku (od kwietnia 1947), zastępcą członka Rady Naczelnej (od grudnia 1947), następnie członkiem Zarządu Głównego i Rady Naczelnej PZZ (od początku 1948 do listopada 1949)³⁵. Z tego tytułu organizował zjazdy i konferencje byłych działaczy ruchu polskiego w Niemczech (np. 2 listopada 1946 r. w Sztumie), podczas których wygłaszał płomiennie przemówienia³⁶.

Schreiber, który w ankietach personalnych jako swój zawód podawał — rolnik, działał także w Samopomocy Chłopskiej oraz w spółdzielczości rolniczej i spożywców.

Wspólnie z dwoma przedwojennymi działaczami ruchu polskiego na Powiślu, Florianem Wichlaczem i Franciszkiem Wojciechowskim³⁷, wystosował 10 sierpnia 1946 r. petycję protestacyjną do Ministerstwa Ziem Odzyskanych w sprawie złego traktowania przez władze ludności miejscowego pochodzenia.

W tym czasie został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

Wszechstronna działalność Jana Schreibera od dawna wzbudzała zainteresowanie Urzędu Bezpieczeństwa, który postanowił go unicestwić. Systematyczna inwigilacja, zatrzymywania i aresztowania, wreszcie włamania do jego biura i kradzież dokumentów — to tylko niektóre przejawy szykan. Schreiber zwracał się na piśmie do ówczesnego starosty sztumskiego, Józefa Grodnickiego, aby zarządził przeprowadzenie dochodzenia w sprawie włamań i kradzieży dokonywanych w jego biurze przez „nieznanych sprawców”, ale ten wykazywał w tej sprawie całkowitą obojętność³⁸. Starosta Grodnicki odegrał niechlubną i dwuznaczną rolę w usunięciu Schreibera, którego uważał za swego przeciwnika. W poufnych pismach do władz wojewódzkich w Gdańsku szkalował Schreibera pisząc o nim, że jest współwłaścicielem rodzinnego majątku ziemskiego o powierzchni 97 ha, że „mało kiedy urzędował”, a „politycznie był źle nastawiony do obecnego ustroju demokratycznego i rządu” itp.³⁹

Źródłem owej niechęci Grodnickiego do Schreibera szukać należy także w biografii starosty. Józef Grodnicki (1889—1961), z zawodu aktor i dyrektor teatrów, był m.in. do 1941 r. zastępcą dyrektora teatru rosyjskiego w Stanisławowie, następnie przyjechał do Warszawy, gdzie kierował jawnymi teatrami „Maska”, „Miniatury”, a po śmierci Józefa Horwatha (1944) także teatrem „Komedia”. 13 kwietnia 1944 r. władze podziemne ukarały go chłostą za współpracę z władzami okupacyjnymi, a po wojnie nie został zweryfikowany przez ZASP. Wydaje się co najmniej dziwne, że człowiekowi skompromitowanemu politycznie, powierzono w 1945 r. stanowisko starosty sztumskiego. Porzuciwszy administrację państwową, Grodnicki powrócił na scenę w Teatrze Polskim w Szczecinie (1954—1956), potem w Teatrze im. S. Jaracza w Olsztynie (1956—1960)⁴⁰. To wiele wyjaśnia.

35 M. Musiałak, *Polski Związek Zachodni 1944—1950*, Warszawa 1986, s. 108. Informacje o funkcjach Schreibera w PZZ: Polska Zachodnia, 1947, nr 22—23, s. 6; nr 51—52, s. 12; 1948, nr 3—4, s. 142.

36 *Potężna manifestacja polskości ziemi sztumskiej*, Ziemia Malborska, 1946, nr 53 z 4 XI (tu m.in. tekst przemówienia Schreibera). Przedruk przemówienia Schreibera w artykule M. Wronskiego [A. Lemańskiego], *Pamięci Jana Schreibera z Mikolajek koło Sztumu*, Słowo na Warmii i Mazurach, 1958, nr 44.

37 T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku*, s. 326, 332—333.

38 Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, Powiatowa Rada Narodowa w Sztumie, sygn. 74, jednostka 2, k. 91. Pismo Schreibera do starosty z dn. 23 czerwca 1947 r.

39 Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, Starostwo Powiatowe w Sztumie, zespół 75, jednostka 41, k. 10—11, Poufne pismo starosty Grodnickiego z dn. 20 X 1948 r. do Wydziału Społ.-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku.

40 Krajowa Agencja Informacyjna IP, 1944, nr 20, z 7 VI, s. 10 (notatka o ukaraniu kierownika artystycznego Teatru „Maski”, W. Zdzitowieckiego i dyr. „Komedii”, Józefa Grodnickiego); *Słownik biograficzny teatru*

Z powodu szykan i nagonki politycznej, 15 października 1948 r. na posiedzeniu Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Sztumie, Schreiber złożył rezygnację ze wszystkich zajmowanych stanowisk⁴¹. Kilka dni wcześniej (10 października 1948 r.) usunięto go ze Stronnictwa Ludowego, a w 1949 r. także z Polskiego Związku Zachodniego.

Aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa w Sztumie (w kwietniu 1949 r.) został na podstawie fałszywych oskarżeń bezpodstawnie uwięziony w areszcie w Sztumie, skąd po kilku miesiącach przewieziono go do Urzędu Bezpieczeństwa w Gdańsku i osadzono w areszcie śledczym. Zwolniono go w grudniu 1949 r. „ze względu na stan zdrowia”. Zmarł po kilku tygodniach, 15 stycznia 1950 r. w Sztumie⁴² i został pochowany w Mikołajkach Pomorskich.

polskiego 1765—1965, Warszawa 1973, ss. 206—207; T. Oracki, *Twórcy i działacze kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945—1970. Materiały biograficzne*, Olsztyn 1975, s. 64.

41 Archiwum Państwowe w Elblągu z siedzibą w Malborku, Powiatowa Rada Narodowa i Wydział Powiatowy w Sztumie, Protokoły Prezydium PRN-1949, sygn. 74, jednostka 59, k. 1—196; jednostka 42, k. 129—130.

42 Odpis skrócony aktu zgonu, wystawiony 27 VIII 1991 r. przez USC w Sztumie — w zbiorach autora.